

Vékás Lajos, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja (Budapest)

Eörsi Gyula: a professzor és a jogtudós* 1922–1992

Eörsi Gyula nagy ívű professzori és jogtudósi pályafutása során két korszak határán élt és alkotott. Ez különösen nehezzé tette azt, hogy maradandót alkosson. Eörsi ennek ellenére a huszadik század kiemelkedő, nemzetközileg is elismert és nagyra értékelt tudósává vált, Világhy Miklóssal közösen írt polgári jogi tankönyvén pedig jogászgenerációk tucatjai nevelődtek. Tudományos tevékenységéből kiemelendő a tulajdonjogról, a polgári jogi felelősségről, valamint az összehasonlító polgári jogról írott munkája. A történelmi korlátok ellenére Eörsi Gyula a 20. század második fele magyar jogtudományának legnagyobb hatású alkotója, kivételes adottságokkal megáldott professzor volt.

I.

A professzorok emlékét tanítványaik őrzik és hagyományozzák tovább – rendszerint anekdoták formájában. Kivételesek azok az egyetemi tanárok, akiket műveik is túléltek. Nincs ez másként a jogtudományban sem, amely – főleg a tételes jogok művelői esetében – meglehetősen korhoz kötött. A magyar magánjogtudomány büszkélkedhet ilyen kivételes egyéniségekkel; elég csupán Frank Ignác, Grosschmid Béni, Szász-Schwarz Gusztáv, Szladits Károly vagy Marton Géza nevét említeni.

Eörsi Gyula is e kiemelkedő tudósi-tanári személyiségek közé tartozik. Megállapíthatjuk ezt annak ellenére, hogy tudományos működése – ma ez világosan látható! – két korszakhatár (Grosschmid kedvenc fordulatával élve: két „mély árok”¹) közé esik. A magánjog, Eörsi Gyula tudományos diszciplínája szempontjából az első korszakos társadalmi cezúra: az államosítás, amely (mérhetetlen nemzetgazdasági veszteségek árán) az 1940-es ’50-es évek fordulóján zajlott le, meglehetősen talajtalanná tette a magánjogot, természetes társadalmi alapjától fosztotta meg azt. A másik határt jelentő társadalmi változás (ugyancsak mérhetetlen nemzetgazdasági veszteségek árán) az 1990-es években

ment végbe, és 180 fokos visszafordulást jelentett a magán-tulajdon jogaiba történő visszahelyezésével.

E két földrengésszerű gazdasági-társadalmi megrázkódtatás közötti időszakban, kis túlzással fogalmazhatjuk így: a „magántulajdon nélküli magánjog” korszakában fejtette ki tevékenységét Eörsi Gyula. A maga korában páratlan hatású tudományos munkássága az ún. „szocialista polgári jog” időszakára esett. Ma tisztán látjuk: paradox fogalom volt ez önmagában is, nem is szólva a hozzá kapcsolódó ideológiai-politikai zsargonról, terminológiáról. Hogy milyen tudományos teljesítményre lett volna képes Eörsi Gyula az első nagy korszakhatár előtt, a szinte totális államosítás bekövetkezése nélkül, azt ékesen bizonyítja huszonöt éves korában – Szladits Károly előszavával – megjelent könyve: „A tulajdonátzállás kérdéséről”.² Ez a mű még az ideológiai kényszerzubbony felvétele előtt, a Szladits Szeminárium híres műhelyében készült, és páratlan gazdagságában mutatja meg fiatal szerzője felkészültségét és kivételes alkotóerejét. Amikor az új Ptk. előkészítése során alapvető dogmatikai kérdéseket – köztük a tulajdonátruházás jogi konstrukcióját is – újra napirendre kellett tűzni, a vitákban hasznos iránytű volt Eörsi fiatalkori remeke³, és a munkát

* A Magyar Jogász Egylet szervezésében 2017. szeptember 21-én tartott emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett szövege.

1 Werbőczy és az angol jog. Budapest, 1928.

2 Budapest, 1947.

3 Lásd VÉKÁS LAJOS: *Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései*. Budapest 2001, 202. skk. Eörsi – szemben az uralkodó állásponttal és az Mtj.-vel – az ügyletegység elvét fogadta el, és az átadást reálaktusként

minden változtatás nélkül közöltük 2002-ben, a születésének nyolcvanadik évfordulójára megjelentetett Emlékkönyvben.⁴ Hogy milyen eredményeket ért volna el Eörsi Gyula a második korszakhatár után, azt csak – művein is átsugárzó – kivételes képességeinek ismerői tudják, mert őt magát a kegyetlen betegség és az 1992-ben bekövetkezett korai halál már megakadályozta a bizonyításban.

II.

I. Mindezen történelmi korlátok ellenére Eörsi Gyula a 20. század második fele magyar jogtudományának *legnagyobb hatású alkotója*, kivételes adottságokkal megáldott professzor volt. Személyiségének kisugárzásával, előadásainak tartalmasságával és szellemességével lenyűgözte hallgatóságát. Három és fél évtizeden keresztül, 1950 és 1985 között rendszeresen adott elő a budapesti jogi karon. A Világhy Miklóssal közösen írt kétkötetes polgári jogi tankönyvből⁵ jogászok sok generációja sajátította el a diszciplína alapjait. Hosszú évtizedeken át nem szerzett diplomát jogász Magyarországon, akit ne az ő tanításai vezettek volna be a polgári jog rejtelmibe. Tanítványok ezrei úgy gondolnak vissza rá, mint aki a szellem napvilágát ragyogtatta be a budapesti Egyetem tér egyébként bizony meglehetősen szürke falai közé. Sziporkázó órái megnyitották a hallgatók előtt a magánjog érdekes világbába vezető utat, rávezették őket a jogösszehasonlítás szükségességére és szépségeire, a külföldi jogrendszerek eltérő megoldásainak tanulságaira. Őt magát bizony az angol *common law* és *equity* páros tánca bilincselte le a leginkább; ezen keresztül meggyőzően tudta közvetíteni a kreatív jogász szellemi erejét. Lenyűgöző volt a katedrán; bármely témában érdekesítő fejtetésekkel, *szemléletes példákkal* kötötte le a hallgatók figyelmét. Mint minden szenvedélyes tanár, maga is élvezte óráit, és ezt a belső örömet is közvetítette tanítványai felé. Az egyéniséget megtörő korban a szellem és a szép iránti hitet táplálta hallgatóiba. Hogy a frissdiplomás illúziója gyakran már a kezdő lépéseknél csalódásba torkollott, hogy a gyakorlatban apologetikusnak bizonyult a jogfelfogás, amelyet (Tőle is) hallottak – csak kis részben az Ő hibája. Ily vádak hallatán joggal idézhetné egyik kedves költőjét:

„Ti, akik majd fölbuktok az árból,
amelybe mi elmerültünk,
gondolatok
– ha majd gyöngéinkről beszéltek –
a sötét korra is,
amitől megmenekültetek.”⁶

2. Eörsi Gyula *tudós tanár* volt, kiemelkedő tudományos hagyatékot örökített ránk. Évtizedeken át dolgozott a zseniálisan tehetségesek megszállott szorgalmával és fegyelmezettségével. Közismert volt kollégái és barátai körében, hogy mire reggel megérkezett az egyetemre, otthon hajnalban már gépbe írta napi tudományos penzumát. *Monográfiák sorában* tekintette át a polgári jog alapintézményeit: a tulajdonjog fejlődését⁷, a szerződéses viszonyok magját⁸, a felelősség alapproblémáit⁹, hogy azután a polgári jog legfontosabb teoretikus témáin keresztül jogelméleti kérdésfeltevésekig jusson el.¹⁰ Ő maga nagy összehasonlító magánjogi könyvére volt a legbüszkébb.¹¹ Ennek angol nyelvű kiadása¹² élénk visszhangot váltott ki a külföldi jogirodalomban; tételeit vitatták ugyan, de a legjobbak is az egyenrangúnak kijáró tisztelettel méltatták a művet.¹³ Eörsinek számos tanulmánya is megjelent külföldi folyóiratokban: angol, német vagy francia nyelven. Külön meg kell említeni a nagyszabású nemzetközi összefogással készült összehasonlító jogi enciklopédiába írt fejezetét.¹⁴

III.

3. A mai olvasónak nemegyszer nagyon sok *ideologikus kéréget* kell lehántania Eörsi tudományos munkáiról, hogy azok maradandó magjához eljusson. Keletkezésük korának árnyai nem kis részben sötétségbe burkolják ezeket a műveket, de mindegyikükben bőven találhatók *ma is érvényes tételek*, és mindegyikükön átsüt a Szerző kivételes szelleme. Eörsinek sikerült az, ami kortársai közül keveseknek: egy korlátoltan egyoldalú ideológiától beszűkített világban is mesterien helyezte az emberi kultúra szélesebb összefüggésrendszerébe az elemzett témát. Ízig-vérig teoretikus volt, velejéig kutató alkat. Tudósokra jellemző kíváncsiság

6 BERTOLT BRECHT: *Az utódokhoz* (Garai Gábor fordítása), In: *Klasszikus német költők*, 2. kötet. Budapest 1977, 551.

7 *A tulajdonjog fejlődése. A kapitalizmus tulajdonjoga*, 1-2. kötet. Budapest, 1951, 372., 455.

8 *A terszerződések*. Budapest, 1957, 672.

9 *A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség*. Budapest, 1961, 489.

10 *Jog – gazdaság – jogrendszer-tagozódás*. Budapest, 1977, 136.

11 *Összehasonlító polgári jog* (Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai a polgári jogban). Budapest, 1975, 632.

12 *Comparative Civil (Private) Law, Law Types, Law Groups, the Roads of Legal Development*. Budapest, 1979, 651.

13 Lásd pl. HEIN KÖTZ, in *RabelsZ* 46 (1982) 572–578.

14 *Private and Governmental Liability for the Torts of Employees and Organs*, In: *International Encyclopedia of Comparative Law*, volume 11, chapter 4. Tübingen/Leiden/Dordrecht, 1975, 343.

fogta fel. Álláspontja szerint „ma már erősen támadható jogunk azon tétele, mely szerint adásvételnél két ügylet van: egy kötelmi (szerződés) és egy dologi (tradíció, bekebelezési engedély adása). Ügylet egy van: a »kötelmi«, mely megindítója a tulajdonátzállás dinamikus folyamatának. A »dologi« ügylet ezen folyamat egy fázisa és pedig az a fázis, melyhez az extern hatályok beállta fűződik. Nem új akarat-elhatározás, nem új megegyezés eredménye e fázisba lépés, hanem csupán egyike azon cselekményeknek, melyek foganatosítandók ahhoz, hogy a szerződés értelmében a tulajdon-átruházás megtörténhessen.” (113. sk.)

4 SÁRKÖZY TAMÁS – VÉKÁS LAJOS: *Eörsi Gyula Emlékkönyv*. Budapest, 2002, 277–420.

5 VILÁGHY MIKLÓS – EÖRSI GYULA: *Magyar polgári jog*, 1-2. kötet, 1. kiadás: Budapest, 1962, 2. kiadás: 1965.

Tanulmány

hajtotta, a szellemi új keresése volt működésének legfőbb mozgatója. Emellett az elméleti igényességet követelő gyakorlati feladatok megoldásában is kiemelkedő eredményeket ért el. Fiatalon egyik atyja volt az 1959-es Polgári Törvénykönyvnek; annak a kódexnek, amely – számtalan módosítással ugyan – túlélte az 1989–90-es gazdasági-társadalmi paradigmaváltás első két évtizedét.

Eörsi Gyula tudományos életműve terjedelmében is rendkívüli méretű.¹⁵ Itt nincs terünk arra, hogy akár csak monografikus munkáit érdemük szerint értékeljük.¹⁶ Így csak néhány alapművének kritikai bemutatására vállalkozunk.

4. A tulajdonjog fejlődéséről szóló kétkötetes (több mint 800 oldalas) könyv¹⁷ a húszas éveinek végén járó Szerző „*Sturm und Drang*” korszakának markáns jegyeit viseli magán. Az elsajátított tobzódó bőségű anyag szinte hivalkodó továbbadására törekvés, a senkit és semmit nem kímélő kemény kritikai hangvétel és – legfőképpen – a marxizmus-leninizmus-sztálinizmus ideológiájának való feltétlen alávetés, sőt odaadás – ma már stílusosan is elviselhetetlen¹⁸ – hangoztatása meghatározóan jellemzi Eörsi e nagyszabású tudományos vállalkozását. A munka – bevallottan – a Szerző marxistává válásának dokumentuma kívánt lenni. Mind ezek ellenére, a mai olvasót is lenyűgözik a fiatal Szerző jogtörténeti, tudománytörténeti és általános történeti ismeretei, filozófiai felkészültsége, erős jogdogmatikai vénája és az áttekinthetőséget biztosító szerkesztői képessége. A magyar magánjogtudományban máig jellemző túlsúlyos német hatás tükrében külön említést kíván a francia jogfejlődés hangsúlyos találása, a francia jogirodalom ismerete és alkotó felhasználása. A fejlődés alapjaiban erősen eltérő jegyeivel magyarázhatóan, hiányzik viszont az angol jog bemutatása. A mű egészében – hibái és gyengéi ellenére – egy szerencsésen komprimált nagy európai magánjogtörténeti tabló jórészt megvalósult kísérletének tekinthető. Véleményünk szerint Eörsi könyve valószínűleg a legsikerültebb ilyen tárgyú munkának számít a magyar jogirodalomban, már csak azért is, mert a Szladits-iskolában kitűnően képzett magánjogász írta. Ennek az előképzettségnek jótékony hatása minden megállapításán érezhető. A Szerző maga negyedszázad múltán egyértelműen pozitívan ítélte meg ifjú-

kori „zsengéjét”, amelynek „könnyű lélekkel és üres lappal eshetett neki”.¹⁹

A könyv középpontjában – centrális szerepének és a címnek egyaránt megfelelően – a kapitalista tulajdonjog fejlődésének bemutatása áll. Emellett visszatérően tárgyalja a Szerző a magánjog és közjog dichotómiájának problémáit, az alanyi jog kérdéseit, továbbá dologi jog és a kötelmi jog szétválaszthatóságának elméleti és gyakorlati nehézségeit és a forgalmi (főként a szerződési) jog (sőt az értékpapírjog) alapjait is. A könyv tartalma ezért nem is a tulajdonjog, hanem inkább a vagyoni jog kategóriájával írható körül. A gondolatgazdagságot és az ötletek eredetiségét sajnálatos módon minduntalan az ideológiai előfeltevések axiomatikus kezelése zavarja meg. A mű fogantatásának korára jellemző egyoldalú módon, a sok évszázados fejlődéstörténet értékelésének szinte kizárólagos mércéje a szocializmusnak nevezett társadalmi formáció (valójában: az államkapitalizmus) létező, vagy inkább vélt és remélt előnye felől közelítő krónikás ítélete. Talán nem túzás a saját kora – időközben ráadásul meghaladott, sőt megbukott – társadalmi fejleményei alapján ítéletet mondónak, és ezért történelmietlennek tekinteni a könyv számtalanszor ismétlődő kritikai minősítéseit. Eörsi pedig maga írja Szász-Schwarz Gusztávnak a történeti jogi iskolát illető bírálata kapcsán: „Szász-Schwarz Gusztáv, mint mindenki, aki 'örök' eszméket lát csak, nem láthatja meg, ami az ő korában gyakorlati és haszontalan már, az a maga idején nem volt szükségképpen az.”²⁰ De ne essünk hasonló hibába, mint a Szerző; inkább méltányoljuk a munka erőnyeit: anyagbőségét, távlatos szemléletét, gondolatainak – elfogultságuk ellenére – gyakran megvilágosító erejét! Azokon a helyeken (és ilyenek szép számmal találhatóak a könyvben) ahol nem tolakszik előtérbe az elfogult ideológia szülte kritika, rendkívül tartalmas tájékoztatást kap a mai olvasó is.

Az első kötet bevezető része a tulajdon és a tulajdonjog fogalmainak tisztázását, egymástól való elhatárolását végzi el, és a különböző tulajdonjogi berendezkedéseket definiálja. Ez utóbbi témakörben szól az egyszerű áru-magántulajdonjog és a tőkés magántulajdonjog eltéréseiről, továbbá a magántulajdonjog és a személyi tulajdonjog különbségéről. A személyi tulajdonjogot csak a szocializmus körülményei között tartja elképzelhetőnek, mivel kapitalista viszonyok között a bérmunkás munkával szerzett tulajdona is magántulajdonjog; elvben bármikor kizsákmányoló tulajdonra cserélhető. Eörsi a könyv megírásakor még nem láthatta, hogy a személyi tulajdonjog a szocializmusban sem határolható el a magántulajdonjogtól.²¹ A legproblematisabb azonban e fejtegetések körében az a megállapítás,

15 Eörsi jogirodalmi termékenységének jellemzésére csak egyetlen adalékot említünk. Amikor 1968-ban a szigorú tervutasításos-tervlebon-tásos rendszert felváltó, az áruviszonyokra a korábnál jobban építő, az állami vállalatok szerződés-kötési kötelezettségét megszüntető, átfogó gazdasági reform indult be Magyarországon, annak jogi következményeit – egykori nézeteit könnyedén meghaladva és új elméletet alkotva – nyomban monografikusan foglalta össze: *A gazdaságirányítási új rendszerére áttérés jogáról*. Budapest 1968, 291.

16 Eörsi monográfiáinak felsorolását lásd: *Emlékkönyv* (4. lj.-ben i. m.) 421. sk.

17 Lásd a 7. lj.-ben i. m.

18 Az Előszó különösen visszatetsző emiatt. Ez a gyengesség Eörsi későbbi munkáiban is megfigyelhető. A nagy felelősségi monográfia (9. lj.-ben i. m.) Bevezetése például Hruscsov egyik pártkongresszusi beszámolójából idéz.

19 Ő maga is „*Sturm und Drang*” korszaka termékének tekinti. Lásd a 11. lj.-ben i. m., 26.

20 7. lj.-ben i. m., I. kötet, 315. sk.

21 Lásd VÉKÁS LAJOS: *Az állampolgári tulajdon elvi kérdéseiről*. Jogtudományi Közlöny. 37 (1982), 388–394.

hogy a termelőeszközökön fennálló szocialista tulajdonjog nem ismeri a kizsákmányolást.

A második rész a *hűbéri tulajdonjog* jellemzőit összegezi. Ennek kapcsán – kritikusan kezelve a forrásokat – elsősorban a háború előtti legkitűnőbb külföldi és magyar történeteszek és jogtörténeteszek megállapításaira támaszkodik, és egészében véve tárgyilagos képet rajzol a hűbéri társadalmi és jogi berendezkedés alapjairól. Például magát a hűbéri tulajdonjogot *Frank Ignác* alapján foglalja össze. Ebben a részben merül fel először a magánjog és közjog megkülönböztetésének kérdése. Véleményünk szerint Eörsi helyesen állapítja meg, hogy e kérdés felvetése hűbéri viszonyok között hibás, és a kapitalista jogi gondolkodás visszavetítését jelenti. A hűbériségben a közhatalom és a magánhatalom egyaránt a földtulajdonból ered, és jogilag is annak része. Ráadásul, a földtulajdoni forma kihat más jogterületekre, így az ingótulajdonra, a zálogjogra és az öröklési jogra is. Ebből következik, hogy a hűbéri jog vegyesen, egymástól gyakran elválaszthatatlanul tartalmaz olyan jogviszonyokat, amelyeket ma – tartalmuk alapján – a közjogba, illetve a magánjogba sorolnánk. Ezen túl a hűbéri jog a tulajdonjog körébe vonja azt a jogterületet is, amelyet az árutermelés joga kötetmi jognak nevez. Egyetértéssel idézhetjük azt a megállapítást is, amely szerint a földesúr és a jobbágy viszonya általában nem szerződéses jogviszony. Az árut csak kiegészítő jelleggel ismerő hűbéri gazdálkodás sem a javak termelését, sem azok elosztását nem szerződéses útján bonyolítja, hanem a természetes gazdálkodásnak megfelelő jogi formák segítségével: túlnyomórészt hűbéri jogok gyakorlása és hűbéri kötelezettségek teljesítése útján, azaz a hűbéri földtulajdon szelvényjogosultságai révén.

Hasonló eredményeket emelhetünk ki a *korai kapitalizmus* és a liberálkapitalizmus tulajdonjogát tárgyaló fejezetekből is. Helytállóan állapítja meg Eörsi: a tőkés gazdaságnak és társadalomnak, közelebbről: az árutermelés jogának formálisan egyenlő jogalanyokra, minél nagyobb piacot átfogó egységes jogra, a szerződések betartására és betartatására van szüksége. Szellemben írja, hogy a még feudális államhatalmat „szíve a hűbérihez húzta, esze a polgárihoz”. A nagyobb egységes piac megteremtéséhez elengedhetetlen jogegységesítés szükségességét jól illusztrálja Franciaország példája, ahol a *Code civil* előtt nem kevesebb mint négyszáz különböző lokális magánjog érvényesült. Szerepének megfelelő jelentőséget tulajdonít Eörsi az átalakulás folyamatában a felvilágosodás filozófiájának és jogfilozófiájának, amely – „közjogi” kérdések mellett – éppen az új, feudális kötöttségektől megszabadított tulajdonjog megteremtésének társadalmi igényét helyezte a viták középpontjába. Itt az angol és skót szerzők is megfelelő figyelmet és elismerést kapnak.

A liberálkapitalizmus időszakát a könyv időben a 19. század első felére helyezi, és alapvetően a francia gazdasági-társadalmi fejlődést vizsgálva mutatja be. Elsődlegesen a *tőkés árutulajdonjog* kialakulásával foglalkozik, emellett rámutat a közjog-magánjog dichotómia megjelenésének és a

dologi jog-kötelmi jog különválásának okaira is. Elemzései a részletekre is kiterjednek: a tulajdonszerzés módjaira és részletproblémáira, a szomszédjogok védelmére, a joggal való visszaélés tilalmára és hasonlókra. Külön figyelmet szentel mindezekben túl a birtok kategóriájának, amely a 19. század német jogtudományát olyan intenzíven foglalkoztatta. Érdekességként említhetjük: az ingók és ingatlanok tulajdonjog-átruházásával kapcsolatos jogi kérdések (például a külön „dologi ügylet”) taglalásánál Eörsi nem hivatkozik saját kitűnő, de „nem marxista” szemléletű, hanem (a Villányi László és mások tudományos felfogásának kritikus jellemzésére általa alkalmazott jelzővel illethetően) „fogalomlemező” dolgozatára²², noha érdemben fenntartja korábbi álláspontját. Tanulságosak (bár nem tekinthetők teljes körűnek) a könyvnek a tulajdonjog liberálkapitalista elméleteit összefoglaló fejezetései.

A második kötet az *imperializmus tulajdonjogát* mutatja be. Ennek a korszaknak a tárgyalásánál kap külön fejezetet a magyar jogfejlődés: „A magyar félfudális burzsoá tulajdonjog történetének jellegzetességei” cím alatt. Eörsi könyve (mint minden társadalomtudományi munka, amely az 1950-es években Magyarországon napvilágot látott) úgy tekint a kapitalista gazdaság és társadalom 19. század második felében kezdődött fejleményeire, mint amelyeknek csak egyetlen folytatása (inkább: vége!) lehetett: a termelőeszközök totális államosítása, a kizsákmányolás megszüntetése és ezzel a minden világok legjobbjának tekintendő szocializmus, majd kommunizmus „felépítése”. Ebből a perspektívából szemlélve a kapitalizmusnak és benne a magánjognak ez a szakasza érthetően csak negatívan értékelhető. Kivételes teljesítményeket méltányol ugyan a Szerző; a magyar jogtörténetben elismeri például Grosschmid „lángeszű” Fejezeteit, Szász-Schwarz²³ élelétét, kiváló „politikai és jogi érzékét”, eredeti gyakorlatiasságát, Szladitsot „a kiegyensúlyozottság, józanság, arányosság mesterét”. De egészében *apokaliptikus* a kép: Eörsi szinte csak válságjelenségeket és a jogrendszer bomlását érzékeli, és ezeket rajzolja meg. Mából visszanézve és a folytatás eltérő lehetőségeinek ismeretében (vagy ez a nézőpont is történelmietlen!?) ez még akkor is egyoldalú szemléletre vall, ha a tények összefoglalása nem sok kívánivalót hagy maga után. Mindenekelőtt, helytállóan állapítja meg Eörsi, hogy a *Code civil* klasszikus tulajdonjog-fogalma fennmaradt ugyan, de kiüresedett, és a tőkekoncentráció és más okok miatt sokféle tulajdonra bomlott. Bomlott a tulajdonjog tárgya, nagysága és alkotóelemei (részjogosultságai) szerint; megjelent az eszmei tulajdon, az értékpapír-, különösen a részvénytulajdonjog és a vállalati tulajdon. Végeredményben a tulajdonjog „elrelativizálódik”. S ez a válságvonulat megjelenik a jogi személy általá-

22 Lásd a 2. l.j.-ben i. m.

23 A könyv megírásának korára jellemző mondat Eörsi művéből (7. l.j.-ben i. m. II. kötet, 299.): „Szász-Schwarz Gusztáv tőkésé lett apától származó gazdag, elegáns, művelt és szellemes polgár volt.”

Tanulmány

nos elismerésében, az alanyi jogra vonatkozó felfogás változásában és az imperializmus civiljogának számos új jelenségében, például a „gyengébb védelmében” és a szerződési jog új szabályaiban is. A valóság válsága pedig tükröződik az imperializmus korának vagyoni elméleteiben, többek között a jogpozitivizmusban és az új természetjogban, de legfőbbképpen a fasizmus „jogelméleteiben”.

A könyvet a kapitalista tulajdonjog felszámolásáról szóló fejtegetések zárják. Ennek a folyamatnak mottója: „A kapitalizmus fenti ellentmondásaiból tehát a kiút: a Kommunista Kiáltvány programjának végrehajtása ezen a területen.”²⁴ Ez pedig a magántulajdon teljes felszámolását jelenti. A többi néma csend!

5. A *tervszerződés* a szocialista polgári jog találmánya volt, és el is tűnt ezzel a társadalmi kísérlettel együtt, sőt jóval a rendszerváltozás előtt. Funkciója az volt, hogy szerződéses (inkább: szerződészerű) jogviszonyt közvetítsen az állami vállalatok között, a népgazdasági terv megvalósítása érdekében, államigazgatási jogi kötelezettség formájában megállapított tervfeladatok részletes meghatározása és teljesítése céljából. Magyarországon a gazdaságirányítás tervlebotásos-adminisztratív rendszerét, a szerződéskötési kötelezettséget, vagyis a tervszerződés kategóriáját életre hívó gazdaságirányítási módszert csak 1968. január 1-jéig alkalmazták. Ettől kezdve a tervszerződésre gyakorlatilag nem volt szükség, és a rá vonatkozó szabályokat az 1977. évi IV. törvény 1978. március 1-jei hatállyal formálisan is hatályon kívül helyezte.

A magyar jogtudományban Eörsi rendkívül alapos *monográfiája* dolgozta ki e Janus-arcú jogintézmény elméleti alapjait.²⁵ Munkájának az Előszóban is hangsúlyozott célja a gazdaságirányítás decentralizálása, „a demokratizmus szükségszerű és üdvös tendenciájának hathatós érvényesüléséhez” segítése, „a fennálló szerződéses rendszer hátróztott megjavítása, a személyes érdekeltségeknek, az öntevékenységnek a tervszerződések keretei közötti nagymértékű kibontakoztatása” volt. Minden kiemelkedő elméleti értéke és gyakorlati nyeresége ellenére Eörsi könyvének ma már rég csak történeti jelentősége van, hiszen évtizedekkel ezelőtt eltűnt gazdasági és jogi kérdéseket elemzett. Jellemző módon, elméletileg Eörsi maga haladta meg legelőször és legradikálisabban a tervszerződésekre vonatkozó felfogást a *gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról 1968-ban írt könyvében*.²⁶

Éppen színvonala miatt megkerülhetetlen mégis a „Tervszerződés” című munka, ha gazdaság- vagy jogtörténetés, vagy akár a politikai folyamatok történetének kutatója a termelőeszközök államosítása utáni tervgazdasági korszakot meg akarja érteni. Ezenkívül ma is érvényesek a szerződési jog elmélete szempontjából a mű bevezető fejezetében a *szerződés jogintézményének alapvető közös jellegzetessége*

iről elmondottak.²⁷ Eörsi e körben elsőként az áruviszony és a szerződés összefüggését vizsgálja. Hegel, Marx és Engels nyomán rajzolja fel az áru-pénz viszonyok absztrakt sémáját, megállapítván, hogy e viszonyok alapvető előfeltétele a magántulajdonjog – abszolút szerkezetű és negatív tartalmú jogviszonyként történő – elismerése. A tulajdonosi minőség elvi lehetőségének további jogi vetülete az egyenlő jogképesség. A magántulajdonos és egyenlő jogképességgel felruházott személyek áruinak cseréjét közvetíti a *magánjogi szerződés*, amely mellérendelt felek között jön létre, akaratmegegyezés formáját ölti, tipikusan viszterhes vagyoni szolgáltatások cseréjét közvetíti, relatív szerkezetű és pozitív tartalmú jogviszonyt hoz létre. A szerződéses viszonyoknak jogviszonyként való létrejöttéhez további feltétel még az állami kényszer lehetőségének biztosítása. Az állami kényszer magánjogi, vagyis közvetett és a másik felet (nem az államot) megillető szankciók garantálják, amelyek az áruviszony jogilag elfogadhatatlanul megromlott értékegyensúlyát hivatottak helyreállítani. E szankcióknak alapvetően két típusa ismert: az érvénytelenség és a reparatív jellegű (kártérítési, szavatossági) szankciók.

6. Hosszú éveken át foglalkoztatták Eörsit a *jogi felelősség*, különösen a *polgári jogi felelősség* kérdései. E területen végzett elméleti kutatásainak összefoglalása az 1961-ben megjelent monográfia, amely a jogi felelősség általános kérdéseinek átfogó és sok szempontból eredeti megközelítésű rendszerét adja, és erre építi fel a Szerző a polgári jogi felelősségre vonatkozó elméletét.²⁸ Az imponáló szellemi teljesítmény maradéktalan elismerése mellett ma is felmerülnek a szerzői koncepcióval szemben azok a kétségek, amelyek többségükben már a könyv korabeli vitája keretében hangot kaptak.²⁹

Elfogadhatatlan mindenekelőtt a teljes *determinizmus* mechanikus átvitele a jogi felelősségre vonás területére. Azzal, hogy Eörsi teljes egészében tagadja az *akarat szabadságot*, az akaratot külső és belső tényezők eredőjének tekinti, gyakorlatilag a jogi felelősség tétel lehetőségét is megkérdőjelezi. Ez a kiinduló tézis egyben belső *ellentmondáshoz* is vezet a könyvben magában, hiszen az – ugyancsak erősen vitatható módon – a jogi felelősségre vonás célját az ember társadalmi átnevelésében jelöli meg. A Szerző gondolatmenetében a jogi felelősségre vonás és a represszió kilátásba helyezése (csakúgy, mint az erkölcsi normák befolyása) csak egy az akaratot és a magatartást determináló külső tényezők közül. Ezzel szemben, nézetünk szerint a felelősségre vonás lehetőségét éppen a (korlátozott) választás lehetősége teremti meg. Ha az ember számára a cselekvés tel-

24 7. lj.-ben i. m. II. kötet, 391.

25 Lásd a 8. lj.-ben i. m.

26 Lásd a 15. lj.-ben i. m., 134–150.

27 8. lj.-ben i. m. 19–39. E fejezet első változatát, „A szerződés elméleti alapjai” cím alatt a Szerző előzetesen is közzétette: MTA Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei IV (1954) 3–4. szám, 7–39.

28 Lásd a 9. lj.-ben i. m.

29 Lásd HORECZKY KÁROLY: *Eörsi Gyula „A jogi felelősség alapproblémái. Polgári jogi felelősség” c. könyvének vitája*. Jogtudományi Közöny. 19 (1964), 256–260.

jesen determinált volna, ha az ember nem választhatna, a jogi felelősség kilátásba helyezése hatástalan volna, mert az akaratában és magatartásában determinált egyén fatalizmusának falába ütközne. Akaratszabadság hiányában nincs szubjektív elmarasztalhatóság (bűnösség, felróhatóság, vétkesség), és ezért hiányzik az emberi magatartás erkölcsi és jogi értékelhetősége is. A Szerző által képviselt állásponttal szemben azoknak adhatunk igazat, akik szerint van bizonyos tudati elkülönülés, amely megteremti a jó és a rossz közötti választás lehetőségét, és adott feltételek mellett alapot ad a felelősségre vonásra.

A magánjog magyar irodalmában hosszú ideig le nem zárt vitakérdést vet fel Eörsi könyve a *felróhatóság* széles átmérőjű kategóriájának megalkotásával, és főleg a polgári jogi felelősségnek a felróható magatartásokra való szűkítésével. A Szerző szerint a jogi felelősségre vonás represszív szankció alkalmazását jelenti felróható kötelezettségesség esetére. E meghatározás még akkor is erősen vitatható, ha a problémát csak a polgári jogra leszűkítve vizsgáljuk, és kizárjuk az elemzés köréből a büntetőjogi felelősség sajátosságait (jogellenesség, tényállásszerűség, a bűnösség fokának jelentősége stb.). Eörsi felfogása szerint a polgári jogban nem tartoznak a felelősség körébe a szerződésszegés vagy a személyiségi (személyhez fűződő) jogok megsértésének objektív szankciói. Márpedig, ha a polgári jogi (köztük a szerződésszegési) felelősségre vonástól egyáltalán várhatunk – legalább korlátozott mértékben – nevelő (preventív) hatást, akkor ilyen hatás az Eörsi által a felelősség köréből kizárt helytállási kötelezettségektől (például a kellékszavatossági kötelezettségtől) is várható. A másik oldalról közelítve: csak a felróhatósági kategória kitágításával tudta Eörsi a felelősség fogalma alá vonni a „különleges védekezést igénylő helyzetekben” (így mindenekelőtt a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytán) bekövetkező károk szankcionálását. Tagadhatatlan: egyrészt túlfeszített, másrészt még ilyen szélesre tárva is kétséges az Eörsi által definiált felróhatóság kategóriájának gyakorlati használhatósága. Itt tehát többről van szó, mint terminológiai vitáról. A lényegyet illetően ma úgy látjuk, hogy a magánjogban inkább *Marton Géza* felelősségfelfogását igazolták az elmúlt fél évszázad gazdasági-társadalmi és jogi fejleményei.³⁰ Az új Ptk. is „objektivizálta” és ezzel szigorította a szerződésszegési kártérítési felelősséget (6:142. §), mert abból indul ki, hogy valamely tevékenység üzletszerű folytatása szükségszerű kockázatvállalást jelent, és az esetleges konfliktus feloldása nem a magatartás utólagos értékelésével, hanem a tevékenységgel együtt járó kockázat telepítése útján célszerű. A magánjogi szerződéseknel a szerződésszegés károk következményeinek telepítése tehát elsősorban *kockázatelosztást*, és nem valamely egyéni hiba szankcionálását kell, hogy jelentse. Ez a megközelítés a nem kifejezetten üzleti

szerződések körében is megfelelő, általában itt is helyes tehát a szerződésszegésért megállapítandó kártérítési felelősség alóli kimentés elszakítása a felróhatósági elvtől.³¹ Ami pedig magát a *felróhatóság kategóriáját* illeti, a tudomány az Eörsi definíciójában foglaltnál *szűkebb* értelemben fogadta el és alkalmazza azt, lényegében az 1959-es Ptk. 339. §-a szerinti tartalmat adva neki. Eszerint a felróhatóság a polgári jogi felelősségi tényállásokban a társadalmi (ennyiben objektív) elvárhatóság mércéjével mért elmarasztalhatóságot jelenti.³² Tágabb fogalom tehát, mint a kifejezetten csak az emberhez kapcsolható individuális vétkesség, de nem terjeszthető ki a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel okozott károkért való felelősség alóli mentesüléshez a törvény által megkívántakra. Ebben az értelemben került a felróhatóság fogalma az új Ptk.-ba is: 1:4. § (1) bek.³³

Az *okozati összefüggés* problémája a jogi felelősség talán legnehezebb kérdése.³⁴ Eörsi könyve alaposan és színvonalasan foglalkozik vele; elveti a *sine qua non* elméletet, és elhatárolja saját álláspontját az adekvát kauzalitási elméletektől („*Adäquanzlehre*”) is.³⁵ Nézete szerint: a (represszív) szankcióval (kedvezően) befolyásolható okot lehet *jogilag releváns oknak* tekinteni, amelyet a konkrét esetben a bíró – mérlegeléssel – tud kiválasztani a tényyszerűen oki-okozati összefüggésben lévő számtalan mozzanat közül. Véleményünk szerint reális és a gyakorlatban is használható, ha nem is egyedül üdvözítő megközelítés ez a polgári jogi felelősség feltételeinek vizsgálatánál.

A mű gondolatgazdagságához képest nagyon behatárolt lehetőségeink között kiválasztott problémák taglalásával talán sikerült az olvasó számára nyilvánvalóvá tenni: Eörsi felelősségi alapműve nagy ívű munka, amely sokoldalúan elemez, impozáns rendszert épít, és egészében *maradandó értéket* is bőven hordozó, kiemelkedő színvonalú és jelentőségű alkotás. Ezen a megítélésen csak kismértékben változtatnak a felvetett kételyek és vitakérdések.

7. A bírói gyakorlatot dolgozta fel, és egyben a gyakorlat segítésére szánta Eörsi *kártérítési felelősségi jogi kézikönyveit*, amelyek sok vonatkozásban az új Ptk. praxisát is hasznosan orientálhatják.³⁶ E munkák értékelésénél érdemes arra emlékeztetni, hogy a magyar szocialista polgári jog tudománya szerette lebecsülni a magánjog dogmatikáját: a jog-

30 Lásd MARTON GÉZA: *Les fondements de la responsabilité civile*. Paris 1938; *Uő: Kártérítési kötelek jogellenes magatartásból*, In: (szerk. Szladits Károly): *Magyar Magánjog*, IV. kötet. Budapest 1942, 781–942; *Uő: A polgári jogi felelősség*. Budapest 1992.

31 Lásd részletesebben VÉKÁS LAJOS, In: *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*, 2. kötet. (szerk. Vékás Lajos – Gárdos Péter): Budapest 2014, 1532. skk.

32 Lásd LÁBADY TAMÁS, In: *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*, 2. kötet. (szerk. Vékás Lajos – Gárdos Péter): Budapest 2014, 2236. skk.; FUGLINSZKY ÁDÁM: *Kártérítési jog*. Budapest 2015, 283–296.

33 Lásd VÉKÁS LAJOS, In: *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*, 1. kötet. (szerk. Vékás Lajos – Gárdos Péter): Budapest 2014, 51. sk.

34 Ehhez a legújabb magyar jogirodalomból lásd Csehi Zoltán, In: CSEHI ZOLTÁN: *Az új Polgári Törvénykönyv magyarázata. Kommentár a 2013. évi V. törvényhez*, 6. könyv. Budapest 2014; FUGLINSZKY ÁDÁM: 31. ljb. i. m., 244–283.

35 Lásd ehhez BORONKAY MIKLÓS: *A deliktális felelősség határai*. Iustum Aequum Salutare, 2007/4. sz.

36 *Kártérítés jogellenes magatartásért*. Budapest 1958; *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*. Budapest 1966.

Tanulmány

dogmatika művelése legfeljebb olyan értékű volt a tudományos értékskálán, mint a csendélet a festészet műfaji rangsorában.³⁷ Ennek a szemléletnek objektív alapja is volt: a nagyon leegyszerűsödött (túlzás nélkül mondhatjuk: primitívvé vált) magánjogi forgalom szükségszerűen maga után vonta a dogmatikai megoldások árnyalatainak eltűnését, a kontúrok elhalványulását. Ennek pedig az lett a következménye, hogy évszázadok óta ismert és alkalmazott jogi fogalmak éle csorbult ki, vált a nemegyszer igénytelen jogszolgáltatás áldozatává.³⁸ A jogdogmatikai kérdések felvetésének ebben az árnyékos időszakában Eörsi egy egész kismonográfiát szentelt a kártérítési felelősségi jog elhatárolási problémáinak, méghozzá – igaz: kicsit védekező-mentegetőző alapállásból – „a dogmatika dicséretével” indítva mondanivalóját.³⁹

8. A magánjog három központi intézményének: a tulajdonjognak, a szerződésnek és a kártérítési felelősségnek szentelt munkák után kézenfekvő lehetett Eörsi számára, hogy összefoglalja gondolatait a *jogág alapproblémáiról* szocialista viszonyok között.⁴⁰ Ezt a szerzői gondolatmenetet csak vélelmezhetjük a kismonográfia megszületésének motívumai között. Maga a Szerző árulja el viszont, hogy munkájában a „Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai; differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben”⁴¹ című tanulmányában „vázolt elveknél a szocialista polgári jogra való alkalmazását” kísérel meg. Ennek megfelelően három fejezetre tagolja mondanivalóját: gazdasági-társadalmi alapok, jogpolitikai elvek, dogmatikai megoldások.

Az első fejezet a *polgári jog tárgyát és fogalmát* határozza meg. Ez a témakör a korszak megkerülhetetlen tudományos kérdései közé tartozott, amelyben minden magára adó tudós szerző letette a maga névjegyét.⁴² Eörsi is önálló elméletet alkotott.⁴³ Mai szemmel nézve, valamennyien túlzott fontosságot tulajdonítottak a problémának. Talán jobban megértjük ezt, ha figyelembe vesszük: a szocialista polgári jog magántulajdon nélküli magánjogként nehezen volt definiálható, és hogy a gazdasági jog meghaladottnak

tekintett⁴⁴ „réme” folyamatosan ott kísértett a szerzők tudatában.⁴⁵ Eörsi – Világhyval és Sárándival ellentétben, akik közvetlenül az áruviszony elemeire alapozták felfogásukat⁴⁶ – nem közvetlenül a közgazdaságtan kategóriáira építette fel a szociológiai megközelítésű ún. *struktúraelméletét*. Véleménye szerint a polgári jog tárgykörébe tartozó vagyoni és személyi viszonyok az autonóm struktúra körébe tartoznak, amelyeknek közös jellemvonása az, hogy a jogalanyok elkülönült vagyonnal rendelkeznek, szervezetenként függetlenek egymástól, és a mellérendeltség viszonyában állnak egymással. Ennek pedig az a következménye, hogy érdekeik egymástól elkülönültek, és azok csak külön jogviszonnyal, rendszerint áruviszonyt közvetítő szerződéssel kapcsolódnak össze. Eörsi elméletével kapcsolatban már *Asztalos* joggal állapította meg, hogy az autonóm struktúra „végső fokon történelmileg a magántulajdonnak és az áruviszonynak köszönheti a létét, és [...] hogy e struktúra mögött ma is széles körben ott van az áruviszony és az értéktörvény”.⁴⁷ Ehhez azt tehetjük hozzá, hogy *egyik elmélet sem volt képes ellentmondásmentes magyarázatot adni a vagyoni forgalom döntő hányadát közvetítő, az állami vállalatok közötti viszonyok mibenlétére*.

A második fejezet jogpolitikai alapok cím alatt a szocialista *polgári jog alapvető elveit* foglalja össze, amelyeknek csak kisebbik hányada jelent meg normatív formában az 1959-es Ptk.-ban, többségük elméleti követelményeket fogalmazott meg a saját kora ideológiai és jogpolitikai elvárásai szellemében. A szocialista gazdasági-társadalmi viszonyokról a magántulajdonon alapuló piacgazdaságra történt áttéréssel ezek az alapelvek elvesztették jelentőségüket. Még azok az alapelvek is, amelyek formailag túléltek a rendszerváltozást, mint például az értelmezési alapelv, teljesen más tartalmat kapott 1990 után. A normatív alapelvek tekintetében a Ptk. amúgy is restriktív álláspontra helyezkedett. A kódex Bevezető rendelkezései között csak a törvénykönyv egészére vonatkozó alapelvek jelennek meg, és azok számát a Ptk. tudatosan csökkentette. Így nem mondja ki a rendeltettségű joggyakorlás követelményét, mivel abból indul ki, hogy a törvénynek elsősorban az alanyi jogok szabad gyakorlását kell biztosítani, a kirívóan rendeltetésellenes joggyakorlás megakadályozására pedig elegendő jogi eszköz a joggal való visszaélés tilalma. A Ptk. nem tekinti valamennyi magánjogi viszonyban érvényesülő, általános követelménynek a kölcsönös együttműködés elvét. Ezt az elvi tételt elsősorban a szerződéses viszonyok körében elvárható elvként fogja fel a törvény, ahogy ezt az 1959-es Ptk. bírói gyakorlata is mutatta. Ezért a Ptk. a szerződés általános szabályainak élére helyezi ezt az elvárást (6:62. §). A szerződési jogon kívül (pl. a szomszédok kö-

37 E kérdés árnyalt elemzését lásd SAJÓ ANDRÁS: *Kritikai értekezés a jogtudományról*. Budapest 1983, különösen 114. skk.

38 Lásd VÉKÁS: 3. l.j.-ben i. m., VI. Fejezet.

39 Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében. Budapest 1962, 258.

40 A szocialista polgári jog alapproblémái. Budapest 1965.

41 MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei XIII (1963), 1–2. sz., 71–122.

42 Lásd VILÁGHY MIKLÓS, In: VILÁGHY MIKLÓS – EÖRSI GYULA: 5. l.j.-ben i. m., I. kötet, 9–22.; bővebben kifejtve: VILÁGHY MIKLÓS: *Áruviszony és polgári jog*. Állam- és Jogtudomány XI (1968) 445–473. Ez a tanulmány alkotja a gerincét a tíz évvel később megjelent könyvnek is: VILÁGHY MIKLÓS: *Gazdaságpolitika és polgári jog*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978, 20–48.; SÁRÁNDI IMRE: *A polgári jog fogalma*. Acta Fac. Pol.-Jur. Univ. Sci. Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae XVIII (1976); ASZTALOS LÁSZLÓ: *Polgári jogi alaptan* (A polgári jog elméletéhez). Budapest, 1987, a korábbi nézetek összefoglalásával: 17–51.

43 Eörsi egy évtizeddel később egy újabb kismonográfiában visszatért a jogrendszer-tagozódás problémáira: *Jog – Gazdaság – Jogrendszer-tagozódás*. Budapest 1977, 136.

44 Lásd VILÁGHY MIKLÓS: *A gazdasági jog problémája*. Budapest: Jogi Kiadó, 1951.

45 Lásd ehhez *Asztalos*: 41. l.j.-ben i. m. 18–31.

46 Lásd a 42. l.j.-ben i. m.

47 ASZTALOS: 42. l.j.-ben i. m. 34.

zött, a társasház belső viszonyaiban és a tulajdonközösség egyéb eseteiben, a közös szülői felügyelet gyakorlása körében) a Ptk. a konkrét normák megfelelő megfogalmazásával kívánja előmozdítani az érintett jogalanyok együttműködési készségét. Nem mondja ki a Ptk. a tulajdon védelmének elvét sem, mivel azt olyan alkotmányos alapelvnek tekinti, amelynek érvényre juttatásáról az egész jogrendszer gondoskodik. A tulajdon védelmének a polgári jogi viszonyokban a kódex konkrét normái segítségével kell érvényt szerezni, és ezért az Alaptörvény XIII. cikke mellett külön jogági alapelv megfogalmazása nem szükséges. Nem nevezi meg a Ptk. a személy védelmére vonatkozó elvet sem. Az Alaptörvény a II. és következő cikkeiben a legmagasabb szinten deklarálja az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogainak védelmét. A Ptk. a tulajdon védelméhez hasonlóan itt is abból indul ki, hogy az Alaptörvényben megfogalmazott követelménynek a polgári jogi viszonyokban történő megvalósulását nem az elvi tétel megismétlésével, hanem konkrét normák, a személyiségi jogok (jogi személyeknél: a személyhez fűződő) védelmére vonatkozó szabályok segítségével kell biztosítani.

A harmadik fejezet „dogmatikai alapok” cím alatt *jogszabálytani* és *jogviszonyelméleti* kérdéseket tárgyal a polgári jog szemszögéből vizsgálva ezeket az alapvető jogelméleti kérdéseket. Eörsi fejtegetéseinek azt a részét, amelyik nem kötődik a megírásuk idején uralkodó korszakhoz, ma is haszonnal olvashatja az igényes jogász.

9. A 20. század második felében a nemzetközi magánjogtudomány számos jeles képviselője fordult a jogösszehasonlítás alapkérdései felé. Sorra születtek a nagy összefoglaló és szintetizáló monográfiák, amelyeknek egyik központi témája az egyes *magánjogi rendszerek osztályozása, tipizálása, csoportosítása* volt.⁴⁸ Eörsi az 1970-es években elérkezettnek látta az időt, hogy a szocialista jogelmélet szemszögéből⁴⁹ közelítve a témakörhöz, megírja és előbb magyarul, majd angol nyelvű változatban is közzétegye a maga válaszait a felmerülő kérdésekre.⁵⁰

Eörsi, ahogy a Bevezetésben maga írja, hangsúlyozottan „azzal az igénnyel lép fel, hogy a jogösszehasonlítás kérdéseit marxista módon tárgyalja”. Együttal azt is célul tűzi ki, hogy „a világ valamennyi polgári jogi jogcsoportjára figyelemmel” adjon „egy átfogó jogösszehasonlító elemzést”, hogy azután abból levonja „a maga elméleti következtetéseit a polgári jog területére nézve”. Ehhez a könyv irtatlan mennyiségű és *szerteágazó anyagot* dolgoz fel; már a témák változatossága és a megközelítés sokszínűsége is zavarba hozza az olvasót. A

vertikális (történeti) és a horizontális (jogösszehasonlító) módszer párhuzamos alkalmazása is nemegyszer újszerű megvilágításba tudja helyezni a vizsgált jogintézményeket. Az olvasónak mégis komoly *hiányérzete* támadt már a könyv megjelenésekor, és még inkább ma.

Eörsi műve polemikus, de nem mindenáron konfrontatív. Az ötvenes éveiben járó Szerző már korántsem olyan hevesen vitatkozó, mint a kapitalista tulajdonjog fejlődéséről írt fiatalkori opusában.⁵¹ Ezt maga is konstatálja. A Bevezetésből idézzük: A „munka beépíti mindazt, amit az elődök munkáiból beépíthetőnek vél, és ezért olyan értelemben tagadása az előzőknek, hogy marxista szempontból meghaladni igyekszik őket, helytállóan tartott megállapításaikat figyelembe veszi, és munkáik magas színvonalát, értékeit elismeri”. Egyébként is a könyv nem a nyugati szerzők műveinek „tagadásaként jött létre, hanem egy saját álláspont pozitív kifejtése céljából”. A hangvétel tárgyilagosabbá válásában – a Szerző személyiségének változása mellett – nyilván szerepe volt világpolitika alakulásának: a kapitalista és szocialista blokk közötti feszültségek enyhülésének is.

A három nagy részre tagolt könyv nem tartalmaz a jogösszehasonlítás elméletéről szóló külön részt, mert azt a Szerző a jogelmélet feladatának tekinti, de azért utal arra, hogy a polgári jogi jogösszehasonlítás rendelkezik sajátosságokkal. Erre is tekintettel a munka azért a jogösszehasonlítás elméletének és irányzatainak számos kérdésében állást foglal.

A könyv első részének alapvetése különbözteti meg a burzsoá és a szocialista *jogtípust*. E distinkciót a Szerző azért tekinti elsődlegesnek, mert döntő kérdésnek tartja „a társadalmi-gazdasági folyamatok és a jog közötti kölcsönhatás helyes felfogását”⁵². A burzsoá jogtípuson belül látja azután lehetségesnek *jogcsoportokról* beszélni. Ezek megkülönböztetésének alapját – Engels nyomán – „a burzsoá társadalomba való átmenet alapvető konkrét társadalmi-gazdasági viszonyai”, a polgári forradalom jellege, a polgári átalakulás típusjegyei szerint határozza meg. E szempontot követve Eörsi négy fő jogcsoportot állít fel, és ezek elválasztásánál a kapitalista társadalom meghatározó fejlődési jellegzetessége szerint sorolja a magánjogokat külön-külön csoportba. A *common law* jelenti számára a korai polgári forradalom magánjogát, a *Code civil* a radikális polgári forradalom magánjogát, a német-osztrák jog a késleltetett polgári forradalom magánjogát, és végül a svájci magánjogi kodifikáció eredményét feudális előzmények nélküli társadalomban a monopolkapitalista fejlődés kezdetén megalkotott kódexként aposztrofálja. A többi burzsoá magánjog többsége nem saját, eredeti rendszer kiépítésével, hanem a négy eredeti „csoportvezető” jog teljes recepciójával vagy részleges (oktrojált vagy önkéntesen importáló) átvételével alakult ki.

Eörsi jogcsoportalkotása közelebbi vizsgálódás után *komoly kételyeket* támaszt. A jogen kívüli fő kritériumok maguk

48 Csak a leghíresebb műveket említve, lásd ADOLF F. SCHNITZER: *Vergleichende Rechtslehre*, 1–2. kötet. Basel (második kiadás) 1961; RENÉ DAVID: *Les grands systèmes du droits contemporains (Droit comparé)*. Paris (első kiadás) 1964; KONRAD ZWEIGERT–HEIN KÖTZ: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*, I–II. kötet. Tübingen (első kiadás) 1971, 1969; LÉONTIN-JEAN CONSTANTINENSCU: *Traité de droit comparé*, 1–3. kötet. Paris 1972, 1974, 1983.

49 Lásd SZABÓ IMRE: *A jogösszehasonlítás szocialista elmélete*. Budapest 1975.

50 Lásd a 11. és a 12. lj.-ben i. m.

51 Lásd a 7. lj.-ben i. m.

52 Lásd 11. lj.-ben i. m., 58. sk.

Tanulmány

sem olyan egyértelműen válnak el egymástól, mint ahogy a Szerző lefesti őket, átfedések homályosítják a kontúrokat. A polgári forradalom jellege, a polgári társadalom kifejlődésének módja önmagában még a gazdasági-társadalmi alapstruktúrák meggyőző leírásához sem elég. A jogfejlődés pedig különösen soktényezős folyamat, és még a legfontosabb faktor kizárólagossá tétele is óhatatlanul *leegyszerűsítést* jelent. Ezt mindenképpen meg kell állapítanunk, még akkor is, ha Eörsi maga is szükségesnek tartja a felállított alapképlet némi finomítását. Árnyalja az osztályozást például azzal, hogy bár mind az osztrák ABGB, mind a német BGB késleltetett, lefojtott polgári átalakulás terméke, de az első a feudális jegyekkel terhelt liberálkapitalizmus korában, a második a monopolkapitalizmus időszakában keletkezett. Sajnos végül is arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a jogcsoportokba osztás Eörsi-féle alapszempontja tetszetős volta ellenére egy-sikű, leegyszerűsítő, a jogcsoport-alakító kiegészítő szempontok pedig – amellet, hogy ezek sem vezetnek igazán hiteles eredményre – sokszorosan áttörnek a kiinduló képletet. Egészében úgy látjuk, hogy a burzsoá magánjogok rendszerének végeredménye sok kívánnivalót hagy maga után. Még egy kiáltó példát említünk a csoportosítás fogyatékos-ságára: Eörsinél az osztrák ABGB a Porosz ALR-rel kerül egy dobozba, és élesen választódik el a *Code civil*től. Ez a minősítés aligha helytálló.

A jogcsoportokba sorolás más természetű nehézségekbe ütközött a *szocialista* magánjogok esetében. Ahogy a Szerző is megállapítja, a szocialista jogok létezésének rövid ideje eleve megakadályozza azt, hogy kialakult jogcsoportokról lehessen beszélni. Történelmi gyökerű eltéréseket lehetett megállapítani az európai és távol-keleti magánjogok között. Ezenkívül különbségek fakadtak a termelészűkök társadalmisításának fokából, különösen a földtulajdonjog mine-műségéből, és külön jegyek jöttek lére a gazdasági reformok jellege és mélysége, és nem utolsósorban a gazdasági jog elfogadás vagy elvetése következtében. Eörsi is kétségeit juttatja kifejezésre azzal kapcsolatban, hogy mindezek az eltérések jogcsoportok megkülönböztetésére adtak volna alapot. A szocialista polgári jogok alaposabb összehasonlítását a Szerző egy későbbi mű tárgyának tekinti.

A mű második része a *magánjogok állapotát* a könyv megírásának idején méri fel. A kapitalista magánjogok legfőbb közös jellemvonását a Szerző a kényszerű („kényszere-dett”) *adaptációban* látja. A kép általános felvázolása után a főbb jogelvek és intézmények átalakítását taglalja. A magánjogok alkalmazkodását karakterisztikus példákkal ilusztrálja, de a háttérter ideológiai elfogultsága miatt egyoldalúan abban jelöli meg, hogy a mai kapitalizmusban „a magántulajdon rendszerének keretei között kell egy olyan gazdasági és társadalmi potenciált működtetni, amely társadalmisított termelést és ellátást, társadalmi tulajdont indikál”.⁵³ Ezt követően az egyes alapintézményeket (tulajdonjog, szerződés, felelősség, alanyi jog) elemzi a munka,

és pedig egymás mellett tárgyalva a burzsoá és szocialista jogokat, és rendkívül sok fontos részletkérdést is megvilágítva. E fejezetben egyébként a könyv különösen rímél a Szerző első fontos munkájára, a kapitalizmus tulajdonjogról írt műre.⁵⁴ A burzsoá és szocialista jogok párhuzamos tárgyalásának módszere kézenfekvően vezeti el a Szerzőt a *konvergencia* kérdéseire, amelyeket előbb a burzsoá és a szocialista jogtípuson belül, majd a két jogtípus jogai között vizsgálja. Ez utóbbival kapcsolatban a következőképpen összegezi álláspontját: „A megegyezések túlterjedhetnek a technikai-formai megegyezések körén, de sohasem terjednek ki a két jogtípus ’kemény magvára: ezek eltérése állandó jelenség.”⁵⁵

A harmadik rész a *jogfejlesztés útjait* járja végig. Jogfejlesztés alatt Eörsi a magánjogok aktív alkalmazkodását érti. Az adaptációs módszerek általános bemutatása számos eredeti gondolat kifejtésére ad lehetőséget a Szerzőnek. Ezután külön-külön vizsgálja a kodifikálatlan bírói jogban, a kodifikált jogra épülő bírói jogban és a szocialista polgári jogban alkalmazott jogfejlesztési módszereket. Külön foglalkozik a munka záró része a recepcióval, mint a jogfejlesztés eszközével. Míg a jogcsoportok képzését tárgyaló első részben az egyes magánjogok leírása alapján történő összehasonlítás dominál, addig ebben a harmadik részben maga a jogösszehasonlító *módszer* játssza a vezető szerepet.

A Szerző a Bevezetésben axiomatikus vallomásként szögezi le: „Amit ez a munka határozottan [...] tagad, az a kapitalizmus, amely születésekor nagy történelmi küldetést teljesített, de amely ma annak következtében, hogy történelmileg túléltte magát – de még hatalmas tartalékokkal rendelkezik –, elsősorban felelős a világ társadalmi, gazdasági és társadalmi-pszichikai bajaiért.” Ezt az ítéletet a Történelem eddig csak egy vonatkozásban hagyta jóvá, nevezetesen annyiban, hogy „a kapitalizmus hatalmas tartalékokkal rendelkezik”. Ez a „fellebbviteli határozat” egyszer (félő, hogy nem is olyan távoli jövőben!) még kegyetlenebb revízió alá kerülhet, de biztosan nem olyan formában, ahogy azt a Szerző könyvében sugallja. Mindemellett, Eörsi nagy opusa rendkívül sok eredeti ötlettel, gondolatébresztő ideával alkotta meg a magánjog színes világának számtalan részletre kiterjedő, továbbgondolásra ösztönző leírását.

IV.

10. Eörsi Gyula legnagyobb nemzetközi sikerét 1980-ban, Bécsben, a *nemzetközi vételi jogi egyezményt* megalkotó diplomáciai konferencia *elnökeként* aratta. Megválasztásával az

⁵⁴ Lásd a 7. lj.-ben i. m. A szemléleti és tematikai párhuzamot a Szerző is kiemeli, sőt – rendkívül rokonszenvesen, kétségét juttatva kifejezésre – megállapítja: „Az ember legkihívóbb riválisa a saját ifjúkori énje, még ha az nem is olyan agresszív, mint Karinthy »fiatalember«-e. Akárhogy is üt ki azonban az összehasonlítás, ez a munka lett erőfeszítéseinek eredménye.” 11. lj.-ben i. m., 26.

⁵⁵ Uo., 386.

egyezmény tervezetének kidolgozásához nyújtott kiemelkedő hozzájárulását ismerték el. Mint Magyarország egyik delegátusa aktív, sok szempontból meghatározó szerepet játszott az 1976 és 1978 között elkészült genfi, bécsi, majd New York-i tervezet elkészítésében. Eörsi habitusát találóan jellemző adalékként említhetjük, hogy az egyik előkészítő ülés alatt kis színdarabot írt „*Unifying the law*” címmel, amely szellemesen karikírozza a jogösszehasonlító értekezletek stílusát és hangulatát, és amelyet az egyik vezető összehasonlító jogi folyóirat, az *American Journal of Comparative Law* közölt.⁵⁶

A bécsi Diplomáciai Konferencián az ENSZ tagállamainak csaknem fele képviseltette magát, és számos ország nyomban alá is írta a nemzetközi megállapodást. Az áruk nemzetközi adásvételéről szóló egyezmény (angol rövidítéssel: *CISG*) az ENSZ szakosított szerve, az UNCITRAL jogegységesítő tevékenysége nyomán született meg. Büszkén említhetjük, hogy ez a nemzetközi kereskedelmi jog fejlesztésére szakosított szerv maga is magyar kezdeményezésre jött létre, és megalakításához – a nemzetközi kereskedelmi jog nagy alakja, *Schmitthoff*⁵⁷ mellett – szakvéleményével éppen Eörsi Gyula adta a döntő szellemi impulzust.

Az *Eörsi tudományos vezénylőpálcája* alatt elfogadott nemzetközi konvenció 1988. január 1-jén lépett hatályba, és ma már 87 állam⁵⁸ jogszolgáltatása alkalmazza. Részes az egyezménynek – India és Nagy-Britannia kivételével – a nemzetközi kereskedelemben jelentős valamennyi ország. Magyarország fő külkereskedelmi partnerei – a behozatalt tekintve – valamennyien: Németország, Oroszország, Kína, Ausztria, a kivített tekintve Nagy-Britannia kivételével ugyancsak valamennyien: Németország, Olaszország, Franciaország, Románia. Az Egyezmény (az előzményének tekinthető hágai vételi egyezményektől eltérően) egységes szerkezetbe foglalja az adásvételi szerződés létrejöttére és tartalmi kérdéseire (a felek jogaira és kötelezettségeire, a veszélyátzállásra, a szerződésszegésre és következményeire) vonatkozó rendelkezéseket.

11. A Diplomáciai Konferencián eldöntendő számos vitakérdés közül egyet emelek ki: az Egyezmény *kollíziós jogi úton történő alkalmazása* körüli polémiait. Autonóm módon, vagyis kollíziós jogi közvetítés nélkül kell alkalmazni az Egyezményt, ha mindkét fél telephelye az Egyezményben részes – különböző – állam területén van. Kollíziós jogi úton nyer alkalmazást az Egyezmény akkor, ha a szerződő felek telephelye (vagy egyikük telephelye) nincs ugyan részes állam területén, de az eljáró (esetleg szintén nem részes államban lévő) fórum kollíziós szabálya (a *lex contractus*) valamely részes állam jogát rendeli alkalmazni.

A kollíziós jogi út meglehetősen kitágítja az Egyezmény alkalmazásának körét. Ezen az úton ugyanis az Egyezmény alkalmazására – elvben – akkor is sor kerülhet, ha esetleg egyik fél telephelyének állama sem részes állam, és az eljáró fórum állama sem tagja az Egyezménynek; elegendő, ha a kollíziós jog szerint irányadó jogrendszer állama részes állam. Az Egyezmény kollíziós jogi alkalmazásának tipikus esete mégis az, amikor az eladó telephelye részes állam területén van, és az ő államának jogaként lesz az Egyezmény az alkalmazandó jog. Az Egyezmény alkalmazása egyébként rendszerint a nem részes államban telephellyel rendelkező szerződő fél számára is inkább elfogadható, mint egy idegen nemzeti jog, már csak azért is, mert könnyebben hozzáférhető és megismerhető, mint a nemzeti jogszabályok. Indokolt az Egyezmény kollíziós jogi úton történő alkalmazása azért is, mert az Egyezmény szabályai kifejezetten nemzetközi adásvételre szabottak.

A bécsi diplomáciai konferencián részt vevő államok többsége mindezen megfontolások ellenére szükségesnek találta, hogy az Egyezmény alkalmazásához vezető kollíziós jogi utat elzárja. *Kompromisszumot* kellett tehát létrehozni. A többségi akarat annak a fenntartásnak a lehetővé tételében öltött testet, amellyel bármely részes állam kijelentheti, hogy magára nézve az Egyezménynek kollíziós jogi úton történő alkalmazhatóságát nem fogadja el.⁵⁹ A kollíziós jogi út – *fenntartás* segítségével történő – kizárása az Egyezmény hatályának megállapíthatóságát bizonyos esetekben bonyolulttá teszi. Szerencsére, a fenntartási lehetőséggel végül is csak a részes államok töredéke élt.⁶⁰ S egyébként is a fenntartás okozta nehézségek előfordulása a részes államok nagy száma mellett ma már elhanyagolható. Amilyen mértékben nőtt ugyanis az Egyezményben (akár fenntartással) részes államok száma, úgy csökkent a kollíziós jogi útnak és ezzel együtt a fenntartásnak a jelentősége, hiszen mind nagyobb annak a valószínűsége, hogy az Egyezmény közvetlenül, autonóm módon kerül alkalmazásra.⁶¹

V.

Eörsi Gyula tudományos életművének sorsa a *legnagyobbakat* osztja: tételeit elfogadva, vitatva vagy elvetve, *még hosszú ideig befolyása alatt él a magánjogtudomány*, és alkotó tehetségének kivételessége előtt még sokáig nemcsak kegyeletből adóznak a tudományos világ és a magyar joggyakorlat képviselői.

56 *Unifying the Law – A Play in one Act, with a Song*. *Am J. Comp. L.* 25 (1977) 658–662.

57 CLIVE MAXIMILIAN SCHMITTHOFF (1903–1990) a nemzetközi kereskedelmi jog egyik legjelesebb művelője. „*Export Trade: The Law and Practice of International Trade*” című alapvető műve számos kiadást élt meg.

58 2017. augusztus 1-jei állapot.

59 95. cikk.

60 Ma mindössze 6 állam jogában él ez a fenntartás.

61 Lásd SÁNDOR TAMÁS – VÉKÁS LAJOS: *Nemzetközi adásvétel*. Budapest, 2005, 526.